

Urbanik Tímea

Növénytar nyílás és virágzás

Magyar irodalmi herbárium

„a növényi lét nyílt, olyan, mint a híd vagy a kapu,
nyitva kifelé és befelé, felfelé és lefelé.”

Hamvas Béla

Gyűjtemények és táruk sokadvirágzásában üdítő a *Magyar irodalmi herbárium* termését olvasgatni. Gyűjtemény helyett inkább válogatás e könyv a magyar irodalom legkorábbi írásaitól egészen maig. Miért magyar? Talán épp a szűkítés végett, mely így is elég tágnak bizonyul, de ha anyaga eléri, hogy a hiányok egy része is olvashatóvá válik általa, akkor nagyon sokat tett. Az irodalom valóban a maga többneműségében értendő, hisz nem csupán egy lírai herbáriumról van szó, hanem prózai, drámai, sőt esszéesszék is helyet kapnak benne. Igen, részletek. Próza, dráma és esszé esetében ezek a kimetszések természetesebbek, viszont e herbárium a lírai darabokat is megmetszi helyenként. Célja lehet ezzel elolvasatni a teljes művet (majd a szerző összes művét, szerencsére működik még így olvasó), vagy ha jól ismert költeményekről van szó, elindíthat az olvasóban egy lavinát, melyben hol kántálva, hol zakatolva elindul a versgépezet, a hajdani memoriter, vagy az így-úgy belénk ivódott sorok. S hogy miért a növényeké a főszerep ebben az antológiában, arra autentikus válasz lehet egy Mészöly-töredék: „A növényi lét a maga állapotbeli determinizmusa révén az életszerűnek szimbólumértékű határvonalában van: szüntelenül a *helyén* van, *helyt*-áll. Kiszolgáltatottsága a legkövetkezetesebb: csak *elvisel* és *kiteszi magát*. Miután nélkülözi a létezési indeterminizmus »közegét«, a mozgást: elpusztítható, de nem legyőzhető. Az átültetés sem őket, a lényegüket érinti. Nem a terület, mert az mozdíthatatlanul ott van bennük: Raum an sich. Pontos megszólításuk ez.”

A kötet másodtermése az irodalmi herbárium ötletének, hiszen tavaly, 2005 tavaszán a Petőfi Irodalmi Múzeum kertjében, a Károlyi-kertben május elsejétől június 30-ig a különböző növények mellett irodalmi műveket olvashatott és fényképeket láthatott a látogató kert- és irodalombarát. A grófi gesztenyefák adtak hűvöst és keretet a kiállításnak, mely időszaki lévén múltó és szinte nyomtalan maradt volna, ha Szilágyi Judit és Vajda Ágnes, a kiállítás szervezői nem keresnek lehetőséget az irodalom előbb kertet, majd újra könyvvé formálására. Így lehetett, hogy a 2006. évi, 77. könyvhét egyik legszebb zöld könyveként a General Press Kiadó gondozásában megjelenhetett egy kertnyi irodalom. A kiállítás kísérője volt még egy képeslapsorozat (talán még kapható a múzeumban), mely 13 képeslapon kedves költőink, íróink kéziratot műveit tartalmazza. Csokonai Vitéz Mihály, Arany János, Petőfi Sándor, Jókai Mór, Ady Endre, Tóth Árpád, Füst Milán, Szabó Lőrinc, József Attila, Lénárd Sándor, Nemes Nagy Ágnes, Nagy László és Tandori Dezső kéz- és gépiratai, sőt rajzai repülhettek szerteszéjjel a képeslapok által. Képvers is van köztük, Nemes Nagy Ágnes *Nyíló gesztenye* című verse, mely fát formáz, s a Károlyi-kert gesztenyéihez is kötődhet, sőt Szilágyi Juditnak, a kert ötletgazdájának, a Nemes Nagy-hagyaték rendezőjének és feldolgozójának sugallhatta e verskeret. A kiállítás mottója volt: „a kertből vers lett s míg a vers él e kert erősebb lesz a kertnél” (Csorba Győző: *Vers lett*). A fák, virágok, cserjék, gyógynövények illata mellett a kiállítás látogatója elmerenghetett a növények melletti sorokon és írói fényképeken. A padokon megpihenőket bővebb válogatás várta az olvasnivalóból, mely még mindig csupán töredéke volt az összegyűjtött anyagnak. A padok hajdani olvasmányanyagának kibővített és fejezetekbe rendezett anyagával találkozhatunk a kötetben.

A kötetnyi kert illusztrációi azok a szebbnél szebb botanikai metszetek, melyeket a Természettudományi Múzeum Növénytári Könyvtárában válogatott Papp Gábor.

A kertantológia jól illeszkedik és markánsan el is különül az újra divatjukat élő gyűjteményes kötetektől. Előzményének vagy felmenőjének tekinthető talán a Surányi Dezső tollából 1985-ben a Mezőgazdasági Kiadónál megjelentetett *Kerti növények regénye* című részben tudományos, részben népszerűsítő, a növények története mellett irodalmi idézeteket is tartalmazó majdnem regény.

A kötet szerkesztői előszava „irodalmi virágszedés”-ként jellemzi a kertet, majd kötetet létrehozó módszert. Szemléleti háttérnek találó megfogalmazásai Lénárd Sándor szavai, melyet a szerkesztők a kötet mottójául is választottak:

„Van kertcentrikus világnézet? Azt hiszem, van. Ha a világ vadon, mindegy, melyik pontját nevez- zük ki közepének. Az emberi valóságok közepe éppúgy lehet a könyvtár, mint a kert.”

A kötet előszavát Géczy János írta, költő, biológus, rózsahagyomány-szakértő, aki természet- és irodalombarátként sorra jár több magyar irodalmi tájat, legyen az a Szerb Antal által megírt umbriai vagy toszkán táj. Irodalmi növénymetafora és intimitásgyűjteménye bensőséges bevezetésül szolgál az antológia anyagához. Ott ugyan az irodalmi intimitások tekintetében csupán a szövegre szorul az olvasó, bár az is épp elég beszédes, a kiállításon a fényképek szolgáltatták ezt a közelséget.

A kötetnyi verskert a szerkesztők szavaival élve: másfél száz magyar szerző közel háromszáz természetről szóló szövegéből áll. A verskertet járó recenzens nem említheti meg az összes alkotót, kiemelési személyesek és alkalomszerűek. A növénytár tizenegy fejezetet foglal magába, melyek a hagyományos herbáriumtematikától a metaforikusabb zöld-témáig terjednek. A fejezetcímek egy- egy jellemző sor vagy annak részletei, a teljes szöveg szerepel az adott fejezetben.

Az első fejezet a „Nyílnak a virágok, veszélyek” címet viseli, Nagy László *Virágok, veszélyek* című verséből való. Csukás István humoros, könnyed, kötet- és tavaszindító verse vagy gombja (*Isten megnyomja a tavasz gombot*) számos virágníllást idéz elő az első oldalakon, de előtte még egymásba nyílnak a tavasz különféle értelmezései. A klasszikusnak mondható újjászületést és örömet hangoz- tató versek mellett helyet kapnak a „zöld pazarlás”-ként (Rakovszky Zsuzsa: *Proféta május havában*), a hiányként és unalomforrásként megjelenő tavaszok, egészen Pilinszky hazatérő virágjaig. Ez egyben az egész kötetet jellemző szemléletet is mutatja, mely nem csupán a kanonikus minták és visz- onyulásoknak ad helyet, hanem a másképp értelmezés beszélgetésbe lépését is lehetővé teszi, persze virágnyelven. A virágok enumerációja a tavaszaktól az ősziéig évszakkövetően alakul. Így jutunk el a hóvirágtól a mécsviráig. Előfordul, hogy egy-egy virághoz több mű is kapcsolódik, így rendkívül érdekes párbeszéd alakulhatnak ki. Például a pipacs kapcsán Hajnóczy Péter novellája és Radnóti Miklós verse kerül egymás mellé. Másfajta kapcsolatok is megjelennek, Heltai Jenő szövegrészlete előkészíti a költő Kazinczy Ferencet. A szoba- és balkonnövények is szót és teret kapnak a maguk nosztalgikus módján Szív Ernő, Szilágyi Domokos és Parti Nagy Lajos részletei révén. A József Attila-i *Kertész leszek*-féle azonosulás mentalitása, mely a fejezet elején második versként szerepelt, újra felbukkan a „virág vagyok” két különböző változatában Kosztolányi Dezső és Orbán János Dénes értelmezéseiben, majd a *Termelési-regény* részlete bekeretezi és egyben előkészíti a kertész tematikát: „A tér egy részletét személlyel kombináljuk: nini a kertész.”

A második fejezetben a gyümölcsöké a főszerep: „Érni kezd a fán az alma”. Indul a fejezet Arany János kertész párbeszédével (*Semmi természet*), majd ízek, gyümölcsök és fák sora következik kedves diófás versekkel, több változat a virágzó mandulafára Janus Pannonius, Keresztury Dezső és Csukás István tollából. Aztán következnek a bogyósgyümölcsök, természetesen Háy Jánossal, sőt narancs- ból az elmaradhatatlan kulturális kód értékű magyar narancs is szerepel A *tanú* részletével, melyet közvetlenül a kisebb, nagyobb bódulatot keltő növények követnek, a mák s a kávé. Nem csupán a növények ihlette művek szerepelnek itt, hanem képzőművészeti alkotás ihlette versek is, mint Rónay György *Szántó Piroska mákjai* című költeménye, vagy már a következő, zöldséges fejezetben *Martyn Ferenc paprikái* Csorba Győző értelmezésében.

A „zöldséges” harmadik fejezet az enigmatikus „Mi van a héjakon belül?” címet viseli Tóth Krisztina *Hagyma* című verséből. Igazi hagymás, Peer Gynt-féle kérdés, mely Petri György versé- ben, A *hagyma szől* címűben profanizálódik egy hagymás rántottában, ahol a hagyma monológia gasztronómiát és filozófiát is összefűz igazi gasztrofilozófus módjára. További magvas gondolatok következnek a paprika, a paradicsom, a tök kapcsán. Régi ismerősként felbukkan Kukoricza Jancsi is, amint épp átkeresztelik, majd *Hullámverésben búzatelefon* Szócs Gézával, végül magányos napraforgók zárják a sort.

A negyedik fejezetben gyógynövénykertbe látogathat az olvasó „Ánizs, kamilla, jószagú / gyökér” (Kosztolányi Dezső: *Szemem gyakorta visszanéz*). A profántól a szakrálisig sokféle regiszter és illat

megszólal. Egy régi jezsuita herbáriumból beszél Szabó T. Anna, Nemes Nagy Ágnes a „kakukfűvet” tanítja, megszólal Szenci Molnár Albert *LL. zsoltára*, Zrínyi Miklós átkokat szór, Orbán Ottónál elmegy mentáért a boltba a *Mentafű*, Rimay János *Bűnbocsánatért* esd, Lázár Ervin *Rozmaringot* keres, végül a gyógyító *Kamilla* zárja a sort Falu Tamás versében.

A kötet eddig tematikus csoportjaival valóban követte a herbáriumok struktúráját, túlnyomórészt irodalmi botanika kapott helyet benne, ám az ötödik fejezettől kezdve inkább botanikai irodalomról beszélhetünk. Nagyon erős kezdése e metaforikus vonalnak a fák fejezete, minden „Ami egy fa kívül-belül”, Pilinszky János *Zöld* című verséből kölcsönözve a témamegjelölést. A Pilinszky-féle elmerülésből Mészöly Miklós naplójegyzetében merülhetünk alá a falétról, az őshelyzetről, őssorsról, majd az utat folytatva *A fogak tornácán* Weöres Sándor segítségével: „És nézd a fát: hogy szétfeszül rajt a mélység / és magasság és minden égtáj! / Út ő maga, mindenfelé!” Ottlik Géza tovább értelmezi a falétet, muszáj idézni: „Mozdulatlanság van. Fák vannak.”, Nemes Nagy Ágnes tanítja a *Fákat*, Nádas Péter mesél a fáról. A sor folytatódik és folytatható különböző árnyalatokkal, haikuval, himnusszal, novelával (Örkény István: *Meddig él egy fa?*), mely mélyvízi dialógusba ér Nemes Nagy Ágnes *Széndioxid* című versével, „a tölgyek néma megváltastaná”-val. Igen, mintha mind *A egyetlen metafora felé* zuhanának, repülének Szentkuthyt is idézve. S jön még *Körúti hajnal*, *A gesztenyefák rendje* Tandoritól, *Látkép gesztenyefával* Nemes Nagy Ágnestől, *Hangolásképe* Reményik Sándortól, *Gesztenyeméz* Parti Nagy Lajostól... Sorolhatatlan szebbnél szebb faszongások, Juhász Gyula fái, régi ismerősök: a *Téli berek* Fekete Istvántól, Ábel Tamási Árontól. Baka István tavaszi erdeje zárja a sort és a fejezetet.

A hatodik fejezet egy másik, talán lentebbi régiót szólaltat meg, bár Jókai Mór Mészöly Miklós által is szerett és kölcsönzött töredéke újragondolható a lentiséget: „Paripák, tudjátok meg, hogy az ég a fűszálaknál kezdődik, s ti mindig benne jártok.” Tehát a fák után a füvek dalai következnek, a fejezet címét „Például fűrődjünk fűben” Lászlóffy Aladár verséből kölcsönzi. Itt található a két, talán legemlékezetesebb részlet, József Attila és Babits Mihály fűszálai, melyekkel követték a szerkesztők a herbáriumkészítés egyik alapelvét, mely szerint a fajra jellegzetes növényt kell keresni. Mindkét részlet a maga nemében a költők életművének egy-egy jellegzetes részlete. Baka István József Attila emlékének írt *Isten fűszála* című verse is emlékezetes fűszál marad. Podmaniczky Szilárd *Egyszemélyes monológjának* óriásdimenziója és Tandori Dezső „*Barátaim a fűben*” részlete, mely a füves versek sorát zárja, újra Jókait sugallja. A Tandori-versrészlet zárósorai: „Lennénk a fű maga, / Két fűmag távola, / Elszállva kétfelé: / És szívünk értené.”

A perspektíva-játékot folytatva a kert lesz a következő kiemelt téma, mely eddig is jelen volt. A fejezet „A kertet ház veszi körül” sort kölcsönzi újra Lászlóffy Aladártól. Különleges utazásokra hív ez a fejezet, Schein Gábor az iniciáléfestőt idézi meg mint kertépítőt, részletet olvashatunk a Tihanyi apátság alapítóleveléből, Lesznai Anna regényének címe már válaszol a lehetséges kérdésre: *Kezdetben volt a kert*. A regényrészlet megjelenése egyben egy újabb készülő, sőt már látogatható múzeumi kiállítás nyoma is („morzsái az eltörött világkalácsnak” Lesznai Anna-kiállítás. Petőfi Irodalmi Múzeum, megtekinthető 2006. november 30-ig, rendezői: Szilágyi Judit, Török Petra). Az egyik legszebb szövegtöredék-találkozás ebben a fejezetben szerepel. A sokak számára meghatározó *A aranyember*-beli paradicsom leírásának részletét Nádas Péter erre való emlékezése követi. Majd szerepel még itt a paradicsom-kertnek egy másfajta, de legalább olyan fontos értelmezése Csáth Géza novellája, *A varázsló kertje*, s végül *A Pál utcai fiúk* üvegházjelenete zárja a kerti színt.

A kertből egy másfajta kertbe folytatódik immár egyre inkább irodalmi, mint botanikai utunk, a városba. A nyolcadik fejezet a „Beszorítva az asphátba” címet kapta Gyulai Pál *Utcai hárs* című verséből. A fejezet az *Üllői-úti fákkal* indul, majd Németh László lelkes öreg botanikusával folytatódik. Mándy Iván természetesen kihagyhatatlan e városi természetközeg kapcsán (*Miért írok?*). Van, akinél a natúra megbukott (Garaczi László: *Barbárok az édenben*), van, akinek a szemét bántja a terpeszkedő palma (Várady Szabolcs: *Ez a növény itt*). Van, akinek „Az egyik ős olyan, akár a másik.” (Faludy György: *Ne ültess fát*). Itt már nem csupán városba, hanem ősbe is értünk az évszakok hol felbukkanó, hol háttérben maradó körforgásában.

A kilencedik fejezet címe a jó ismert kezdősor Adytól „Elvadult tájon gázolok”. Ám itt mégsem a magyarság, sokkal inkább az ős és a szerves pusztulás tematizálódik kezdve Berzsenyi Dánieltől *A közelítő télel*, majd az erre válaszoló Beney Zsuzsa-versrészlettel (*Elrongyolt részletek*). A gyom, a gaz, a dudva, a muhar nem csupán elmarasztaló metaforaként, hanem a természet dicsőségeként is megjelenik e fejezet verseiben. A fejezetet záró tövisek már a következő résznek szolgálnak ellentétül.

A tizedik fejezet a növények királyi rendjét sorolja elő. „A kis káosz nagy geometria. Babér” címet viseli Tolnai Ottó *Babér* című verséből. Halálhoz, dicsőséghez, a mindennapokhoz elengedhetetlen kellékek az itt szereplő növények, a ciprus, cédrus, palma, borostyán és a babér.

Hol szent, hol profán értelmezéseik jól megférnek egymás mellett. *Pálma a Hortobágyon* gondolatát járja körbe Reviczky Gyula, Komjáthy Jenő *Diadalénekében* a pálma kivívásáról beszél, Mátyás Iván a pálmától mint szobanövénytől való megszabadulás kísérletéről számol be. A babér pedig költő homlokára és babba egyaránt kerül, s a kis káosz nagy geometria végül nagy káosz kis geometriává alakul át Csorba Győző emlékére Tolnai Ottó versében.

A tizenegyedik fejezet a tavalyi kiállítás mottójából választ címet: „A kertből vers lett” idézi fel újra Csorba Győző versét, mely ebben a fejezetben szerepel is egészében. Egyfajta összefoglaló ez a fejezet: kezdődik a tavasz újraidézésével Kisfaludy Károly versével, következnek fűszálak, lombok, erdő, táj, majd a Csorba-vers és a rá válaszoló, titkokat kutató Parti Nagy-válasz: *A Csorba-kert*. Az ellesett alkotás technikája mintha a szerkesztők munkára is fényt vetne: „Leskiccelem magamnak pontosan, / a mintázat hogyan lesz szerkesztetté, / a vadméz napsütésben lomb és ág / miként vetül kavicsra, földre, órá, / formája így és terjedelme úgy, / területéhez képest mennyiszert több? / és akkor lesz egy prima rászterem, / a többi zsákmányt belegöngyölöm majd, / hazalopom, s belőlük lesz a mű.” Majd az irodalmi metaforák királyi rendje következik, „az idő vén fája” Arany János *Buda halálából*, *A könyv-virág* Tandori Dezsőtől, „a költészet fája életem” Petőfitől (*Verseim*). Lénárd Sándor, kitől a kötet mottója származik, egy regényrészlettel szerepel e fejezetben. „Minden kertben van valami a mennyországából...” – írja az *Egy nap a láthatatlan házban* című regényében. Szabó Lőrinc *Varázkertjében* is járhatunk: „Örök kertemben, napfényes lugasban, / álmodó kertész, nézek szanaszét: / kint ős és tél, itt bent mégis tavasz van!” Háty János versében úgy szeretünk, ahogy a növények szeretnek. Reményik Sándor *A szent vegetáció* című versében írja: „Mert vegetálva százszor szent az élet, / S ahogy mi élünk: százszoros halál.” Kukorelly Endre a K. E. R. T. teremtésén gondolkodik, Németh Gábor kertnek látja a szöveget. Szilágyi Domokos esőversében a vers eső, Turczi István rózsás kedve rózsás verset terem, Szócs Géza kertjében angyal jár. Az antológiát lezáró vers Utassy József verse, mely évszakosorolása után a világtól megtermékenyülve ma született gyermekhez hasonlítja versét.

A növényi lét mottóban idézett nyíltsága a kötet szerkesztésében is megvalósul, hiszen nyílt a különböző értelmezésekre. Nyitottságát a részletek is biztosítják, melyek az egészre mutatnak, s nyitott az antológia olyan szempontból is, hogy bár szerkezete egy jól formált kert képzetét nyújtja, mégis minden pontján bővíthető, tovább tágítható. A válogatás vállaltan személyes és véletlenszerű virágszedés. A személyes elfogultságokra álljon itt csupán két példa: a Nemes Nagy Ágnes-idézetek játékos és indokolt túlsúlya a recenzióból is kiderülhetett, s szintén Szilágyi Judit termékeny elfogultságát mutathatja a két Füst Milán-idézetnek a kötetbe kerülése, mely a szerkesztő által Füst Milán életműve, naplója és levelezése kapcsán elvégzett filológiai munkákat ismerve érthető. A nyitottság másfajta dimenzióját valósítják meg az egymásba nyíló szövegek, a létrejövő dialógusok.

Egy lehetséges irodalmi kertépítkezés tanúja lehet az olvasó a *Magyar irodalmi herbárium* lapjain, miközben olvas, a saját kertje is formálódik, alakul. Egy olyan kertnyi kötet, zöld olvasmány született, melynek középpontja – attól függően, honnan nézzük – hol egy-egy növény, hol maga a könyvtár, hol maga a kert, mind ön maga és valami nagyon emberi metaforájaként.

(General Press Kiadó, 2006)